

Innhold

ELLEN RODVANG OG ELNA SIV KRISTOFFERSEN	
Forord	7
LINE GRINDKÅSA	
Selvgrodd by eller kongelig grunnleggelse?*	
Om urbaniseringsprosesser og oppkomsten av Skien by	11
EYSTEIN M. ANDERSEN	
Kryptkirken på Kapitelberget – en klosterkirke fra 1000-tallet *	59
ALF TORE HOMMEDAL	
Gimsøy kloster – i ein norsk og europeisk nonneklostertradisjon *	101
ESPEN KUTSCHERA	
Sko og skomakere – funn fra det eldste Skien *	149
BJØRN BANDLIEN	
Gaute Eiriksson og Skien i middelalderen *	207
RAGNAR ORTEN LIE OG FRANS-ARNE H. STYLEGAR	
Nye myntfunn fra metallsøk i Telemark	233
Om forfatterne	251

* Artiklene er fagfellevurderte.

Forord

I vikingtiden og middelalderen ble landet gradvis omformet – fra mindre, høvdingstyrte områder til et samlet kristent kongedømme. Byene vokste fram i perioden. Bydannelse og byvekst var resultat av kongemaktens behov for maktsentre med administrative og geistlige funksjoner, og av økt handel. Med kristendommen ble vi en del av et større europeisk fellesskap. Vi fikk også etter hvert et felles lovverk i landet.

Vikingvegen er et felles satsingsområde for fylkene Telemark og Vestfold, der målet er å utvikle ny kunnskap om vår eldste historie og formidle denne kunnskapen. Dette er bok nummer 2 som handler om det eldste Grenland. I 2024 kom den første ut, med undertittelen *Fra romertid til vikingtid*.

I denne boka har vi flyttet tyngdepunktet fram i tid, med hovedvekt på perioden fra 1000- til 1300-tallet. Men også denne gangen trekkes det linjer bakover, for eksempel for å forstå hva som førte fram til bydannelsen i Skien. Skien er én av bare åtte norske middelalderbyer. Fremveksten av byen med handel og håndverk, kirker, kloster, eller klostre i flertall, og administrativt sete for kongens betrodde, er gjennomgangstema her.

Middelalderbyen Skien har fram til nå hatt en marginal plass i norsk historieforskning. Med denne publikasjonen ser vi at byens tidlige utvikling føyer seg mer inn i det større urbaniseringsmønsteret for de norske middelalderbyene enn tidligere antatt. I forskning stilles ulike oppfatninger ofte opp mot hverandre. Når vi arbeider med tidligere tider, er det alltid rom for forskjellige tolkninger – alt etter utgangspunkt og hva vi legger vekt på. Og det er ofte nettopp dette som driver forskningen videre, som dere vil se i denne boka.

Utgangspunktet for bokas artikler er et todagers seminar som ble avholdt på Telemark museum i november 2024. Alle artiklene er fagfellevurdert med unntak av artikkelen om myntfunn i Telemark. Fagfellevurdering er en kvalitetssikring der

forskningsarbeid blir vurdert før publisering. Men denne boka er også skrevet med tanke på å treffe et bredt publikum. Ikke minst har vi gitt plass til mange flotte illustrasjoner!

Line Grindkåsa stiller i sin artikkel spørsmålet om Skien virkelig var en selvgrodd by, slik det ofte har blitt fremstilt, eller om den også må ha vært grunnlagt av en konge, slik andre norske middelalderbyer er. Hun tolker arkeologiske kulturlag i lys av det vi vet om tidlige urbaniseringsprosesser og ser på hvordan politiske, økonomiske og religiøse faktorer formet byen fra dens før-urbane røtter i jernalderen til et middelaldersk bysentrum som arkeologen Siri Myrvoll gravde frem og dokumenterte sent i 1970-årene. I sin grundige studie bygger Grindkåsa sammenhenger mellom storhauger og eldre statusfunn, trekker inn de nye undersøkelsene fra Faret, og kobler dem mot resultatene fra middelalderbyen på Handelstorget. Hun får fram en utvikling som strekker seg over mange hundre år.

Eystein Andersen nytolker Skiens mest monumentale og mytiske ruin, nemlig Kryptkirken på Kapitelberget. Kirken har fram til nå vært forstått som en privatkirke for Bratsberg gård, fra 1100-tallet, og er blitt tilskrevet Dag Eilivsson eller Gregorius Dagsson som byggherre. Med kirkehistorisk og arkitektonisk innfallsvinkel argumenterer han godt for at vi står overfor en kryptkirke av svært alderdommelig type, bygd for liturgiske behov med et geistlig kollegium. Dette tilsier at det mest sannsynlig dreier seg om en tidlig klosterkirke. Kryptkirker er sjeldne i Skandinavia og vår har bare én sammenlignbar parallell, nemlig Olavskirken i Trondheim. Andersen knytter kongemakt til Skien og peker på Harald Hardråde (konge 1045–1066) som mulig kirke- og klosterbygger. Han dechiffrerer også middelalderens tallsymbolikk i kirkearkitekturen, der kirken på Kapittelberget viser seg å ha en gjennomført symbolsk referanse til gravkirken i Jerusalem. Slik fikk Skien en direkte forbindelse til det himmelske Jerusalem!

Med Espen Kutscheras artikkel kommer vi tett inn på menneskene som levde i vikingtidens og middelalderens Skien – gjennom skoene de gikk i. Vi møter kvinner, menn og barn i ulike aldre gjennom skostørrelsene som Kutschera finner i dette interessante materialet fra Handelstorget. Skofragmentene er i utgangspunktet ikke særlig mye å se på, men gjennom hans nitide undersøkelse, og faktisk også rekonstruksjon av skoene, får han de i tale. På Handelstorget ble det også gravd ut skomakerverksteder, noe som fyller ut bildet og gir innsikt i tidlig håndverk i Skien. Som igjen er viktig for å forstå utviklingen av den lille byen. Ved å gjennomgå skomaterialet og sammenlikne med andre middelalderbyer evner Kutschera å omdefinere noen av fasene fra Handelstorget og dermed gi et mer nyansert bilde av Skiens fremvekst sent i vikingtiden og tidlig i middelalderen.

Bjørn Bandliens artikkel befolker det tidlige Skien og omland med fargerike skikkelser og lar oss følge historien gjennom dem. Blant disse finner vi en av de fremste og mest erfarne norske og nordiske politikerne i sen middelalder – nemlig sysselmannen Gaute Eiriksson. Gjennom en levende beskrivelse av denne handlekraftige personligheten får vi innblikk i Skiens økonomiske og administrative institusjoner på denne tiden. Gjennom hans imponerende nettverk viser Bandlien hvordan Skien og Telemark var en del av en større verden, politisk, økonomisk og kulturelt. Gautes nettverk gikk helt til topps, til dronning Margrete selv, samtidig som han hadde god kontakt med lokale prester, innflytelsesrike bønder og ikke minst Gimsøy kloster. Familiære forbindelser bidro til at religiøsitet og litteratur fra et av de store intellektuelle miljøene i datidens Skandinavia, birgittinerne i Vadstena, kan ha funnet veien til Skien.

I AlfTore Hommedals artikkel løftes en av de helt sentrale institusjonene i Skiens og regionens historie frem, nemlig Gimsøy kloster. Han lar oss ane dette anleggets fysiske form, som vi ellers bare kjenner gjennom skriftlige kilder og muntlig tradisjon. Gjennom landskapsanalyse, klosterkunnskap og sammenlikning med andre nonneklostre i Norge og Europa vokser konturene av de monumentale bygningene fram, som et dominerende element i bybildet. Selv om nesten alle fysiske spor er borte. Hommedal viser hvor sentral denne kvinneinstitusjonen har vært i folks bevissthet, og hvor sterkt den har preget byen og regionen i hele 400 år. Klosteret ga arbeid og livsgrunnlag, påvirket folks tanker, sanser og tro – og ikke minst har den daglige og repeterende klangen av klokken fra klosterkirken gitt livet i byen rytme og innhold.

Ragnar Orten Lie og Frans-Arne Hedlund Stylegar viser oss i sin artikkel nye myntfunn fra Telemark. De setter søkelyset på ulike sider ved metallsøkerpraksisen og diskuterer hva slike funn kan fortelle oss. De belyser metodiske utfordringer knyttet til representativitet, og et sentralt spørsmål er hvor mye som faktisk blir innlevert til myndighetene fra metallsøk. Dersom mange funn blir værende hos finnerne eller selges på et privat marked, svekkes også den faglige verdien av de myntene som blir innlevert. Denne artikkelen gir også viktig innsikt i hva metall-søkermiljøet faktisk bidrar med hvis det gjøres riktig – og kan gjøre framover – for å flytte forskningsfronten. Inntil nylig ble mynt og handel forstått som et urbant fenomen, nye funn knytter pengeøkonomien sterkere til bygdene. Trolig er det fortsatt mange funn i jordlagene som venter på å komme opp i lyset og kan utfylle bildet av Telemarks tidlige utvikling og oversjøiske handelsforbindelser.

Vi ønsker god lesning!